

Бібліотечка "Часи козацькі"



**НОКІ**  
**ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК**  
**КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ**  
**В УКРАЇНІ**

ВИПУСК  
**27**

Київ-2018



Науково-дослідний центр “Часи козацькі”  
Українське товариство охорони пам’яток історії та культури  
Центр пам’яткознавства НАН України і УТОПШ  
Історико-культурна асоціація “Україна–Туреччина”  
Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України  
Інститут археології НАН України

**НОВІ  
ДОСЛІДЖЕННЯ  
ПАМ’ЯТОК  
КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ  
В УКРАЇНІ**

**Збірник  
наукових статей**

**Випуск 27**

**Київ – 2018**

**Тарас Ковалець** (Чернівці)  
асистент кафедри історії України  
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,  
кандидат історичних наук

## Маловідомі козацькі й татарські конфесати із часів Жванецької кампанії 1653 року

Жванецькій кампанії незабаром виповниться 365 років. Цей етап Хмельниччини вже доволі ґрунтовно досліджений у працях представників української (наприклад, Михайла Грушевського, Миколи Костомарова, Валерія Степанкова) та польської історіографії (як от Людвіка Кубалі, Даруша Мілевського, Томаша Чешельського). Існує також велика кількість археографічних публікацій, у яких побачили світ джерела різного типу – діаріуси, кореспонденція, звіти-реляції, реєстри, фінансові документи, наративні записи.

Усе ж певні виміри цієї кампанії вересня–грудня 1653 року, зважаючи на те, що згаданий корпус джерел становлять документи загалом із польського боку, досліджені доволі побіжно. Зокрема, важко без залучення нових джерел відтворити не тільки збір і просування козацького й татарського війська до Жванця, а й мотиви й настрої, що панували в таборях союзників, їх спроби підняти мораль у своїх рядах на тлі непоправної трагедії в родині Хмельницьких, розвалу козацько-молдавського союзу, намагань внести корективи у тактичні й стратегічні побудови в умовах зими, що наближалася, тощо.

Чимало нової інформації про перебіг Жванецької кампанії містять віднайдені нами у львівських архівосховищах дві групи козацьких і татарських конфесат, тобто протоколів допиту коронними жовнірами полонених вояків супротивника<sup>1</sup>. Перша з поданих у додатках до цієї статті група конфесат від татарських язиків (док. № 1) уже публікувалась за іншою копією в одному з нових українських археографічних зібрань [2, с. 100–102]. Все ж укладачам цього збірника, вірогідно, через погану збереженість джерела не вдалося прочитати його текст (особливо власні назви) на належному рівні, що закономірно зумовило невисоку якість уміщеного перекладу.

Нам пощастило виявити набагато краще збережену версію цих конфесат [1, арк. 95зв–97], тому вдалося доцільним звернутися ще раз до вказаного джерела і републікувати його в рамках пропонованої статті. Інша група звітів (див. док. № 2) [1, арк. 97–97зв], отримана під час допитів українських козаків (наскільки вдалося перевірити у справжніх археографічних та історіографічних «хашах», якими є в історичній науці Хмельниччина), досі не публікувалась.

Татарські та козацькі конфесати, а також офіційні звіти (т. зв. «авізи») з початкового етапу Жванецької кампанії дійшли до нас майже всуціль без точних датувань, тому встановити час появи запропонованих читачеві в додатках документів було доволі складно. Усе ж повторюваність певних свідчень у кількох джерелах дозволила запропонувати певну хронологію в датуванні записів.

До 29 жовтня у коронного штабу, схоже, не було язиків із козацького і татарського військ, котрі неквапом просувалися в напрямку Жванця. 20 жовтня шляхтич Барановський писав у листі до іншого шляхтича, що, якщо вірити авізам із польського табору, там не диспонували майже ніякою інформацією про чисельність та пересування військ супротивника [5, с. 691]. Перше авізо, яке свідчить про те, що цей вакуум було подолано, датоване 4-м листопада – на це вказує вже перше його речення: *«нарешті ми отримали про ворога достовірне повідомлення»*. Сталося так після того, як ротмістр Єжи Рушиц (Jerzy Ruszczyc) і «п. Шуловський» («р. Szulowski»), поєднавши сили своїх підрозділів, пішли за Дністер, за Могилів (Подільський) і там захопили *«добрих язиків татар»* [5, с. 695].

<sup>1</sup> Окремі документи такого типу з досліджуваної кампанії вже були видані українським істориком Юрієм Мищиком [3, с. 28–29]

Незабаром у черговому авізо (у збірнику Якуба Міхаловського воно чомусь датоване «близько 3 листопада», хоч з'явилося однозначно пізніше) підсумовується «здобито» коронного війська: перелічується ціла група язиків татарських і козацьких, приведених об'єднаними загонами Рушица та Шуловського, а також рейтарами короля й угорцями «п. Шемберка» [5, с. 694].

Указану групу склали троє козаків і п'ятеро татар, причому, судячи з короткого перекладу добутих даних, у віднайдених нами конфесатах ідеться саме про цих осіб: козак наводять дані про чисельність свого війська («якого є 20 тисяч на Деревчині під Шаргородом»), а багато козаків «повмирало через епідемію»), татари мовлять про те, що пішли з Криму «півтора місяці тому», річку «Буг у полях, а не у волості переходили» тощо [5, с. 694–695].

Зіставляючи це з повідомленнями про дні, коли язики дісталися до рук жовніврів, стає зрозуміло, що перша група була захоплена в полон («у середу»), 29 жовтня (див. док. № 1, де йдеться про татар Оскабеля, Ксука та Кочабея), а друга – усі козакі і один татарин Генестій<sup>2</sup> – «у п'ятницю», 31 жовтня. Також можна означити достовірну дату складання конфесат козацьких язиків – оскільки у них згадується, що «вже тиждень буде у цю п'ятницю» [7 листопада. – Т.К.], як їх захоплено», то сам документ мав з'явитися між 3 і 6 листопада. Щодо татарських конфесат, вони, вірогідно, були складені раніше, між 29 жовтня і 4 листопада<sup>3</sup> – днем, коли в авізо було зафіксовано появу цих перших язиків.

Базуючись на цій інформації, можна розрахувати вихід окремих великих чат із татарського табору, уточнити хронологію просування козацького і татарського військ. Звіти ці проливають також світло на структуру командного складу загонів ординців, вагання і невпевненість хана, підтверджують його незацікавленість зміцненням Війська Запорозького і тиск на нього з боку Блискучої Порти.

Звісно, до аналізу змісту конфесат потрібно підходити дуже обережно, оскільки частина зізнань катованих людей, попри досвід і вміння тих, хто вів допит, можуть виявитися свідомо чи несвідомо перекрученими або й геть неправдивими. Усе ж опубліковані документи містять чимало правдоподібних свідчень із цікавими, а подекуди й унікальними вказівками на те, чим жили козакі й татари в умовах суспільних потрясінь у Речі Посполитій осені 1653 року, зокрема тими, котрі стосуються настроїв народних мас, які після міграцій на схід за козацькими полками поступово поверталися «до різних міст, сподіваючись на мир», певних кіл козацтва, втомленого майже безперервною п'ятирічною війною й такого, що вже без колишнього запалу збиралося під хоругви Хмельницького, іноді погоджуючись навіть віддавати своїх коней татарам, щоб не йти до війська, або тихцем відлучатися, дезертирувати з козацьких загонів (як, наприклад, учинив Грицько з Лисянки), тактичних модернізацій у повстанців (зокрема, переформування артилерії, яка у Жванецькій кампанії, напевно, для збільшення руйнівної та деморалізуючої сили вперше була зібрана в один парк і придана винятково гетьману. Нескладно зауважити, що у конфесатах також відсутні свідчення про голод чи навіть невелику нестачу провізії в козацькому війську, від чого дуже потерпало військо коронне. Допитувані навели окреслення підстав перебування татарського війська при Хмельницькому, яке фактично було «затягнене», тобто найняте гетьманом і служило за певні кошти, неукраїнський ясир і т.д. Цікаво також, що провізію в козацьких містах татарам видавали за «картки хана» – вірогідно, писемні розписки, видані ханською канцелярією.

\* \* \* \* \*

У додатках наводимо тексти досліджуваних конфесат (козацьких першодруком) із перекладом їх українською мовою та відповідним науковим апаратом. Підготовка публікації джерел здійснена на принципах, викладених в іншому нашому виданні [2, с. 38–40].

<sup>2</sup> Його конфесату вже було опубліковано у кількох виданнях [зокрема, тут: 5, с. 697].

<sup>3</sup> У «Джерелах...» цей документ, за припущеннями упорядників, датований 19 жовтня, хоч підстави такого датування незрозумілі.

Для зручності використано також умовні скорочення: ЖКМ / КЖМ – Jego Królewska Miłość / Król Jego Miłość (ЙЖКМ / КЖМ – його королівська милість / король його милість).

## Документи

### № 1

#### Конфесати татар, взятих у полон коронним військом<sup>4</sup>. [Околиці Жванця], [між 29 жовтня і 4 листопада] 1653 р.

*/9536/ Essachai* Tatarzyn [z] Aslan Murzy ludzi, że ze wsi Jatischorat, 6 dni, jako wyszedł z wojska, z kosza samego, w którym chan jest z ordą i z Kozakami blisko kosza stojącymi. W polach, a nie we włości Boh orda przechodziła. Miasta i miejscza nie umie nazwać, gdzie wojska stoją, tylko że chodu stąd dni 6.

*/96/* Nie swawolnie, ale z umysłu od chana dla języków 4ch murzów wyprawilo się przezwiskiem Karabej, Assan murza, brat jego, trzeci ich że brat Murat, czwarty nahajski byli, wybrani i o dwu koń.

Orda wszystka wyszła, oprócz sołtan gałgi, [on] w Krymie został. Dlatego w tak późny czas wyszli z Krymu, że konie mieli chude i przyjsć się im na wojnę nie chciało, aż za usilnymi Chmielnickiego prośbami i częstymi prośbami dał się chan pociągnąć.

Umysł chański był pod Soczawę [iść], ale o śmierci Tymoszkowej usłyszawszy i wzięciu Soczawy, już tu do Rusi obraca, posławszy podjazd pod Soczawę, który się był jeszcze nie wrócił.

Od cesarza tureckiego przez czausza przyniesiony taki emir: «bracie chanie i sołtani, proszę was, abyście i pod Soczawę, i do Rusi, i do Polski Kozakom na pomoc nie chodzili»; na co chan odpowiedział: «jeżeli Polacy skarbów soczawskich odstąpią, tedy nie pójdę do Rusi na wojnę». Tenże czausz poszedł na podjazd z Tatarami pod Soczawę.

Chan umyślił się prędko wrócić do Krymu, chcąc zostawić Bajrak sołtana przy Chmielnickim, ale jeszcze ta mowa nie była skończona.

O zemknięciu ordy wojskom КЖМ jeszcze nie było skończonej rady, aż po przyjsciu Kozaków z podjazdu miał się znieść chan z Chmielnickim. Wiedzieli jednak o bytności w wojsku ЖКМ i ta ich w tamtej Ukrainie zatrzymała. Koni więcej chudych, niż wypasłych mają, mianowicie u tych [Tatarów], co byli o Świątkach w Rusi, u Karabejowych<sup>5</sup> ludzi tam tylko wypasłe konie.

[Kozacki] tabor o pół mili stał od kosza, ale [w ogóle jest] więcej Tatarów, niż Kozaków, z których Chmielnicki i pułkownicy radzą, aby szli wszyscy pod wojsko polskie spólnie, na co się chan ociągał i głową trząsał na te ich radę.

#### Drugi nahajski [Tatarzyn] z ludzi sołtan murzy

Wzięty we środę nad Dniestrem, gdy dla żywności z kosza wypadli, przezwiskiem **Oskabel**. Czwarty dzień, jako wyszedł z kosza, gdzie sam chan stoi i tabor kozacki, to jest pod Szarogrodem, ale w mieście nie godzi się bywać Tatarom.

Sołtan jeden tylko (nie wie który) w Krymie został. Sefer Kazy aga<sup>6</sup> jest na zaciągu u Chmielnickiego, który słał do chana po dziesięć razy, [żeby Tatarzy] wyszli z Krymu. Twierdzi, że to nad wojska ЖКМ */9636/* nie przyjdą, żeby chan nie uciekał tak, jako spod Beresteczka.

Dobruckiej ordy nie masz, tylko przy krymskiej, nahajskiej, budzackiej i biłohrodzka zapewne jest, rozumiejąc, że [Tatarów] jest tak wiele, jako było na pierwszych wojnach. Nie dłużej mają się bawić, tylko póki tego miesiąca staje, i więcej trwać nie mogą nad ten czas zamierzony, gdyż się Kałmuków bardzo boją. Jasseru ruskiego zakazano brać i Tatarów obwieszono, co nad zakaz czynili i jasser wiedli. Kożuchów nie ma nic orda, konie nie chude jeszcze po ten czas, bo siłę żywności przynoszą.

<sup>4</sup> Оригінальна назва: *Confessata tatarskie*.

<sup>5</sup> В оригіналі помилково: *Kajabejowych*.

<sup>6</sup> Сефер-Казі-ага – один із найвпливовіших тогочасних діячів Кримського ханства, візир ханів Іслам-Герая III (у т. ч. ще під час діяльності його як кагги-султана) та Мехмед-Герая IV. Прихильник сильної влади хана і порозуміння з Річчю Посполитою.

О tym wiedzą, że wojska, co były pod Soczawą, skupiły się do JKM. O soczawskich obłężcach jeszcze nie wiedzieli. Boh rzekę brodami przechodzili. Z miast żywności do kosza dają za kartkami hańskimi. Kozaków mniej niż Tatarów, i połowicy ich nie masz, co przedtem bywali. O tym i znowu twierdzi na swoją szyję, że tu orda nie przyjdzie wszystka, okrom podjazdów. Tych języków, co wzięli w ziemi wołoskiej, nie widział, tylko słyszał, że przywieziono kilkanaście człowieka.

### Третьего Татарзина пофсета,

który umie nieźle по конску, jest z ludzi Kamammett murzy, przewiskiem **Ksuk**, wzięty we środek pod Jaroszowem, gdy na czatę dla żywności chodzili. Powiada, że z chanem musieli wszyscy wynieść z Krymu na zaciąg tak Chmielnickiego, jako i Wasila, hospodara.

Stoi kosz pod Szarogrodem i Ozarnicami. Nie wie i tego głosu nie było, aby w tym tu miejscu chan miał się puszczać. Jasseru jeszcze nie biorą i nie mają go. Wzięli byli Nahajcy jedno miasteczko, ale chan kazał kilku Tatarów ściąć, że nad zakaz domyślali się tego dobywania.

Umysł chański pierwszy był [iść] pod Soczawę, teraz tu za namową Chmielnickiego obrócił. Wasil pospołu stawa z Chmielnickim, nie ma przy sobie więcej nad 100 koni Wołochów. O zgubię Tymoszka dopiero się dowiedzieli pod Szarogrodem. Kazano ordzie brać chleb na tydzień, drugim na cały miesiąc, bo się w Rusi długo nie mogą bawić dla Kałmuków.

### Чварты przewiskiem Koczaby z Oczakowa

Od ludzi Subana, starszego swego, w tenże dzień wzięty, o chanie, że jest, twierdzą, i wszystkie ordy, i Czerkiesów coś niewiele. Kozackie wojska<sup>7</sup> blisko wojska [tatarskiego] stoją, te niewielkie być, powiada. Powiada, że chan tęskni bardzo, już by [na]zad powrócił, ale Chmielnicki prosi, żeby jeszcze wytrwał który czas. Powiada, że Chmielnicki i chan nie mają tu woli przyjść pod wojska JKM, widząc, że ma wielką siłę, ale niechaj /97/ [wojsko koronne] tu przyjdzie, wtedy będziemy się z sobą bić.

Kamammett murza, przyszedłszy z podjazdu, powiedział, że KJM pod Chocimiem stoi z wojskiem wielkim. Od Porty były listy do chana, ale nie słyszał, o czym pisane. Wasil jest przy Chmielnickim, ale nie słycać, aby go miano do Wołoch prowadzić. O Kozakach soczawskich słyszał w wojsku, ale ich nie widział. Półtora miesiąca, jako chan z Krymu wyszedł, zrazu pilno pośpieszał, a jako od baszy sylistryjskiego listy przyszły, [dalej] powoli postępował chan. Zimować w ziemi wołoskiej i ruskiej nie może, a choćby chciał, ordy poszłyby od niego.

### Переклад

**Есахай**, татарин із людей Аслан-мурзи, із села Ятїхорат<sup>8</sup>, 6 днів, як залишив військо, свій кіш<sup>9</sup>, у якому перебувають хан із ордою та козаками, котрі стоять близько від коша. В полях, а не на волості<sup>10</sup> Буг<sup>11</sup> орда переходила. Міста і місця не вміє назвати, де військо стоять, тільки що ходу звідти днів 6.

Не свавільно, а сплановано за язиками хан вислав 4-х мурзів, яких звати Кара-бей<sup>12</sup>, Ассан-мурза, брат його, третій їх же брат Мурат, четвертий ногайський був, вибрані із двома кінями [на кожного вояка].

Орда вийшла вся, крім султан-калги<sup>13</sup>, [єин] у Криму залишився. Тому в так пізній час вийшли з Криму, що коні мали худі і йти на війну їм не хотілося, однак через наполегливі та часті прохання Хмельницького хан усе ж рушив.

Задумом хана було [їти] під Сучаву, але, почувши про смерть Тимоша та взяття Сучави<sup>14</sup>, вже сюди на Русь повертає, пославши чату<sup>15</sup> під Сучаву, яка ще не повернулася.

<sup>7</sup> В оригіналі: *wojsko*.

<sup>8</sup> Невстановлений топографічний об'єкт.

<sup>9</sup> Назва табору на постой в татар і козаків.

<sup>10</sup> Мається на увазі не в заселених районах.

<sup>11</sup> Мається на увазі ріка Західний Буг.

<sup>12</sup> Карач-бей – один із татарських мурзів, прихильник співпраці з козаками, учасник кампаній 1654 р. на боці Війська Запорозького, учасник кримського посольства до гетьмана Івана Виговського 1658 року, на 1660 р. керівник перекопської орди та командувач татарського корпусу, який пішов походом на Запорозжя.

<sup>13</sup> Султан-калга (*крим. falğa-sultan*) – друга посада в ієрархії Кримського ханства. Калга займався різноманітними питаннями, пов'язаними з військом і державним управлінням, та був спадкоємцем хана на випадок його несподіваної смерті.

<sup>14</sup> Під час облоги Сучави Тиміш Хмельницький був поранений пострілом із гармати та невдовзі помер. Через місяць завзятої оборони козаки почесно капітулювали й 10 жовтня відійшли в Україну.

Від турецького султана чауш приніс такий наказ: «брате хане і султани, прошу вас, щоб ви ані до Сучави, ні на Русь, ні в Польщу козакам на допомогу не ходили»; на що хан відповів: «якщо поляки відмовляться від сучаських скарбів<sup>16</sup>, тоді не піду на Русь війною». Цей же чауш пішов на чату з татарами під Сучаву.

Хан задумав незадовго повернутися до Криму, маючи намір залишити Байрак-султана при Хмельницькому, але обговорення [?] цього ще не закінчилося.

Про ближчий підхід орди до військ КИМ ще не було остаточного рішення, аж після приходу козаків із чати хан мав почати переговори з Хмельницьким. Знали, однак, про перебування у війську ЙКМ, і воно їх в тій Україні затримало. Коней більше худих, ніж випасених мають, а саме у тих [тамар], котрі були на Зелені Свята на Русі, там тільки у людей Карай-бея випасені коні.

[Козацький] табір за півмилі став від коша, але [загалом є] більше татар, ніж козаків, у яких Хмельницький і полковники радять, щоб усі йшли до польського війська разом, із чим хан зволікав і головою крутив на цю їх пораду.

#### Другий ногайський [тамарин] із людей султан-мурзи

Захоплений у середу над Дністром, коли за провізією із коша вийшли, звати його **Оскабель**. Четвертий день, як покинув кіш, де сам хан стоїть і козацький табір, тобто під Шаргородом<sup>17</sup>, але в місті татарам не годиться бувати.

Султан тільки один (не знає, який) залишився в Криму. Сефер-Казі-ага затягнений<sup>18</sup> Хмельницьким, котрий посилав до хана разів десять, [іцоб тамару] вийшли з Криму. Стверджує, що на війська ЙКМ не будуть іти, щоби хан не втік так, як з-під Берестечка.

Добрудзької орди немає, тільки разом із Кримською, Нагайською, Буджацькою, вірогідно, є і Білгородська. Вважає, що [тамар] є так багато, як було на перших війнах. Мають бути не довше, тільки поки цей місяць мине, а більше цього визначеного часу бути не можуть, бо дуже бояться калмиків<sup>19</sup>. Руський ясир<sup>20</sup> заборонено брати і повішено татар, котрі заборону порушили і вели ясир. Кожухів орда не має зовсім, коні на цей час ще не худі, бо приносять силу фуражу.

Про те знають, що війська, які були під Сучавою<sup>21</sup>, зібралися до ЙКМ. Про тих, хто був в облозі у Сучаві<sup>22</sup>, ще не знали. Ріку Буг переходили бродами. З міст провізією до коша дають за картками хана. Козаків менше, ніж татар, і половини їх нема, як раніше бувало. Про це знову твердить, клянучись головою, що сюди орда не прийде вся, тільки чати. Тих язиків, котрих взяли у Волощині, не бачив, тільки чув, що привезено кільканадцять осіб.

#### Конфесата третього татарина,

який уміє непогано по-польськи, є з людей Камамет-мурзи, звати його **Ксуєк**, захоплений у середу під Ярошевим<sup>23</sup>, коли на чату за провізією ходили. Розповідає, що із ханом мусили вийти з Криму на затяг як Хмельницького, так і Василя, господаря<sup>24</sup>.

<sup>15</sup> Чата – кінний загін із розвідувально-диверсійними функціями, а також саме ведення розвідувально-диверсійної діяльності.

<sup>16</sup> За повідомленнями тогочасних документів, у сучаському замку зберігався якийсь скарб, захоплений після відступу козаків у жовтні польськими загонами, котрі допомогли волоському господареві Матею Басарабу в великому князіві семгородському Гюргі II Ракоці здобути це місто [див.: 2, с. 102, 105, 108].

<sup>17</sup> Тогочасне містечко з фортецею. Нині районний центр Вінницької області.

<sup>18</sup> Поняття «затяг» (пол. «zaciąg») у тогочасній практиці Речі Посполитої та козацької держави означало укладення домовленостей із військовими командувачами, які зобов'язувалися приводити до наймача певну кількість війська на службу.

<sup>19</sup> Стосунки між Калмицькою ордою (заселяла Поволжя та Північний Кавказ) і Кримським ханством складалися у той час доволі драматично. Окремі клани калмиків періодично визнавали зверхність Іслам-Герая III та брали участь у його спільних із Військом Запорозьким кампаніях проти Речі Посполитої, то займалися грабунками кримських і ногайських стад. Так було і восени 1653 р., коли пішла чутка про близький похід калмиків у Причорномор'я, який, зрештою, і відбувся з важкими наслідками для Кримської і Ногайської орд.

<sup>20</sup> Тобто бранців-українців.

<sup>21</sup> Маються на увазі допоміжні коронні загоны.

<sup>22</sup> Тобто козаків Тимоша Хмельницького.

<sup>23</sup> Яришів – село тогочасного Шаргородського ключа, нині село Могилів-Подільського району Вінницької області.

<sup>24</sup> Василе Лупу (рум. *Vasile Lupu*) – молдавський господар (із перервами у 1634–1653 рр.), сват Б. Хмельницького, тесть Т. Хмельницького.



Стоїть кіш під Шаргородом і Озерницями<sup>25</sup>. Не знає, і такого голосу не було, щоб тут, у ці місця [?]<sup>26</sup>, хан мав пускатися. Ясиру ще не беруть і не мають його. Взяли були ногайці одне містечко, але хан наказав стратити кількох татар<sup>27</sup>, котрі, попри заборону, задумали це захоплення.

Першим задумом хана було [iutu] під Сучаву, тепер сюди за намовою Хмельницького повернув. Василь тримається разом із Хмельницьким, не має при собі більше, ніж 100 кінних волохів. Про загибель Тимоша довідалися тільки під Шаргородом. Наказано орді брати хліба на тиждень, іншим на цілий місяць, бо в Русі довго не можуть затримуватися через калмиків.

#### Четвертий на ім'я Кочабій із Очакова

Від людей Субана<sup>28</sup>, свого старшого, того ж дня взятий, про хана, що є він, твердять, і всі орди, і шось небагато черкесів. Козацькі війська близько від [татарського] війська стоять, ці, як кажуть, мають бути невеликі. Розповідає, що хан дуже тужить, уже б назад повернув, але Хмельницький просить, щоб ще почекав якийсь час. Каже, що Хмельницький і хан не хочуть сюди йти, до військ ЙКМ, бачачи, що має велику силу, але якщо [коронне військо] сюди приїде, то будемо між собою битися.

Камамет-мурза<sup>29</sup>, прийшовши із чати, розповів, що КІМ під Хотиним стоїть із великим військом. Із Порти<sup>30</sup> були листи до хана, але не чув, про що у них писалося. Василь перебуває при Хмельницькому, але не чути, щоб його мали вести у Волощину. Про козаків із Сучави чув у війську, але їх не бачив. Півтора місяці, як хан із Криму пішов, спочатку дуже поспішав, а як від силістрійського паші<sup>31</sup> прийшли листи, то [дали] поволи йшов хан. Зимувати у землі волоській та руській не може, а якщо б і хотів, орди пішли б від нього.

### № 2

#### Конфесати козаків, захоплених коронним військом<sup>32</sup>. [Околиці Жванця], [між 3 і 6 листопада] 1653 р.

/97/ Wasil Jaremenko, syn setnika winnickiego, pytany odpowiedział: «zem nie był w wojsku, doma bawiłem się w Winnicy na futorze». Już tydzień, jak ich wzięto, w piątek dzisiejszy.

Chmielnicki stanął z wojskiem na Derepczynie. Wojska, tak między sobą głoszą Kozacy, że ma [ja] 100 tys. wszystkiego, tak Kozaków, jako i Tatarów, to jest Kozaków 40 tys., a Tatarów 60 tys. Drudzy [Kozacy] nie chcieli do jego wojska iść, tym [Chmielnicki] pobrał konie, które pierwszym Tatarom porozdawał.

Tabor jest przy nim na dziesięć wosieden [?]<sup>33</sup>. Armatę ma z sobą wiele, ile sztuk nie wie. Przedtem armata była<sup>34</sup> osobno u pułkowników, ale teraz u żadnego jej nie masz, oprócz tej u Chmielnickiego. Kto jest nad armatą starszy, nie wie.

Chan blisko Chmielnickiego stoi. Tak między sobą głoszą, że się powadził z Chmielnickim i chciał z ordą powrócić, dlatego do miasta ukraińnych uniwersał posłał, aby miasta dobrze opatrzyli, żeby ich orda nie rabowała, to słyszał od kumańskich kupców. Z jasyrem, że wielka część Tatarów do Krymu poszła, powiada, a ten jasyr różnie brali na Wołyniu, Polesiu i Ukrainie.

<sup>25</sup> Невстановлений топографічний об'єкт, вірогідно, село біля Шаргороду.

<sup>26</sup> Можливо, йдеться про те, що не вирішено, чи наближатися татарам до розташування коронного війська.

<sup>27</sup> Поняття «сіаць» передбачало, що страта відбулася через декапітацію.

<sup>28</sup> Субан-Казі-ага – один із татарських командувачів, учасник татарських посольств до Хмельницького у 1655–1656 рр.

<sup>29</sup> Камамет-мурза – один із татарських командувачів, учасник татарських посольств до Хмельницького, учасник походу на Україну гетьмана Степана Опарі 1665 року.

<sup>30</sup> Тобто Османської імперії, офіційною назвою якої була Блискуча (Осяйна) Порта.

<sup>31</sup> Вірогідно, йдеться про Сіауш-пашу, достойника Порти, який у той час координував українсько-турецькі стосунки.

<sup>32</sup> Оригінальна назва: *Confessata więźniów przywiedzionych przez pana Jasnoburskiego*.

<sup>33</sup> Незрозуміле слово чи кілька слів. За контекстом, мало би бути «воjska», тобто йшлося про табір, розрахований на 10 тис. вояків. Вірогідно, тут помилка копіста.

<sup>34</sup> В оригіналі перед цим словом закреслено «nie».

Chmielnicki umyślnie się był puścił pod Soczawę.

O KJM i wojsku, że jest pod Kamieńcem, wie Chmielnicki, jeśli *[on]* tu ma iść */9736/* z wojskiem swoim i ordą, nie wie. O starym gospodarze, gdzieby był, nie wie.

O zadnieprskim wojsku tak naszym, jako i Chmielnickiego, nic nie wie, ani słyszał. O wojsku, co z Soczawy wyszło, nic nie wie, gdzie się obrócił*[o]*.

O Tatarach, wiele ich dla języka chodziło i w który kraj, nie wie.

Dziś dzień dziewiąty, jak Chmielnicki stanął na Derepczyni.

*[Odkąd]* chan do niego przyszedł – niedziela 2 minęło.

Tak udaje, żeby wszyscy radzi zaniechali wojny, oprócz samych starych Kozaków i tych, którzy stronę Chmielnickiego trzymają.

Zalóg poblížej tu nie masz, a za Kałnikiem tu też w Szarogrodzie jest, ale tylko kilkanaście koni, ta zaloga tylko po krajach i to nie w każdym mieście. Od samej Winnicy począwszy, wszędzie jest dosyć pasznic i na zimę siali, to też powiada, że z Ukrainy siła się ludzi powracało do różnych miast w nadzieję pokoju, i do Winnicy, że ich ze 200 przyszło mieszczan i przedmieszczan.

**Хрыцько з Лесіанкі**, idąc z Tymoszkem do Wołoch z Ukrainy, pozostał w Winnicy, gdzie teraz pojmany zeznał to, co i pierwszy, to tylko przydał, że wojska kozackiego nie masz nad 20 tys.

**Сідор Зарудзія** pod Międzybożem leżący też powiedział, co i pierwszy, zgadza się z tym wtórym, powieścią, że Kozaków nie więcej 20 tys., bo siła ich pomarło powietrzem, a drudzy nie chcą iść na wojnę.

*Переклад*

**Василь Яременко**<sup>35</sup>, син вінницького сотника, допитаний, відповів: «я не був у війську, вдома перебував, у Вінниці на хуторі». Вже тиждень буде у цю п'ятницю, як їх захоплено.

Хмельницький став з військом у Деречині<sup>36</sup>. Війська, як між собою заявляють козаки, мають 100 тис. усього, як козаків, так і татар, тобто козаків 40 тис., а татар 60 тис. Інші *[козаки]* не хотіли до його війська йти, у тих *[Хмельницький]* позабирав коней, яких поздавав першим татарам.

Табір є при ньому на десять *[...]*<sup>37</sup>. Гармат має із собою багато, скільки штук, не знає. Перед цим гармати бували окремо у полковників, але тепер у жодного її нема, крім тих, що у Хмельницького. Хто є над гарматами старший, не знає.

Хан близько біля Хмельницького стоїть. Так між собою говорять, що посварився з Хмельницьким і хотів з ордою повернутися, тому до українських міст послав універсал, щоб міста добре забезпечили, щоб їх орда не грабувала, це чув від степових<sup>38</sup> купців. Каже, що велика частина татар до Криму пішла з ясиром, а цей ясир по різному брали на Волині, Поліссі та Україні.

Хмельницький навмисно рушив під Сучаву.

Про КЙМ та військо, що воно під Кам'янцем, Хмельницький знає, а чи *[він]* сюди має йти з військом своїм і ордою, не знає. Про минулого господаря, де б він був, не знає.

Про задніпровське військо як наше, так і Хмельницького, нічого не знає, ані не чув. Про військо, яке із Сучави вийшло, нічого не знає, куди пішло.

Про татар, як багато їх за язиком ходило і в який край, не знає.

Сьогодні дев'ятий день, як Хмельницький став у Деречині.

*[Відколи]* хан до нього прийшов, минуло 2 тижні.

Так удає, начебто всі раді закінчити війну, крім старинних козаків і тих, котрі на боці Хмельницького.

<sup>35</sup> Вірогідно, йдеться про сина вінницького сотника Яреми Урошевича [6, с. 22].

<sup>36</sup> Деречин – у той час село роду Потоцьких, нині село Шаргородського району Вінницької області.

<sup>37</sup> Фрагмент незрозумілий. Див. примітку 33.

<sup>38</sup> Дослівно: половецьких.

Залог тут поблизу нема, а за Кальником<sup>39</sup> тут у Шаргороді є, але тільки кільканадцять кіннотників, ця залога тільки по краях і не в кожному місті. Від самої Вінниці почавши, всюди досить орної землі і на зиму сіяли, також розповідає, що з України сила людей повернулася до різних міст, сподіваючись на мир, і що до Вінниці їх прийшло зо 200, міщан і передміщан.

**Грицько з Лисянки**<sup>40</sup>, йдучи з Тимошем до Волощини з України, залишився у Вінниці, де тепер спійманий, дав ті ж свідчення, що і перший, тільки додав, що козацького війська нема більше за 20 тис.

**Сидір Зарудя**, який перебував під Меджибіжом<sup>41</sup>, те ж розповів, що й перший, погоджується з оповіданням другого, що козаків не більше 20 тис., бо сила їх померла від епідемії, а інші не хочуть на війну.

### Джерела та література

1. Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника. – Ф. 4. Колекція документів і матеріалів бібліотеки Баворовських у м. Львові. – Оп. 1. – Спр. 274. Miscellanea 1602–1658. – 115 арк.
2. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. / упоряд. Ю. Мицик. – К., 2013. – Т. 2. – 424 с.
3. Мицик Ю. Визвольна війна очима полонених повстанців: (Документи протоколи (конфесати) періоду гетьманства Б. Хмельницького) // Київська старовина. – 1995. – № 4. – С. 15–35.
4. Проект «Україна». Козацьке повстання 1630 року: документи і матеріали / упоряд. Т. Ковалець. – Харків, 2017. – 352 с.
5. Jakuba Michałowskiego wojskiego lubelskiego, kasztelana bieckiego księga pamiętnicza. – Kraków, 1864. – 856 s.
6. Кривошея В. Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія. – К., 2010. – 791 с.

<sup>39</sup> Кальник – тогочасне містечко, центр Кальницького полку, нині село Іллінецького району Вінницької області.

<sup>40</sup> Лисянка – тогочасне містечко Київського воєводства, нині селище міського типу, районний центр Черкаської області.

<sup>41</sup> Меджибіж – тогочасне місто Подільського воєводства, нині селище міського типу Лепитівського району Хмельницької області.